

MAKLENA NIKA

**RRETH TË SHPREHURIT GJUHËSOR TË DASHURISË SË
ÇMENDUR TE SHKRIMTARËT SURREALISTË GREKË DHE
FRANCEZË**

Abstrakt

Në punimin në fjalë është trajtuar një aspekt i të shprehurit surrealist përse i përket konceptit të *dashurisë së çmendur*, një prej elementëve më të rëndësishëm në të gjithë krijimtarinë surrealistë. Ky koncept, përveç surrealistëve francezë, është asimiluar dhe trajtuar në mënyrë të mrekullueshme edhe nga surrealistët grekë, duke i bërë ata që të qëndrojnë në të njëjtin nivel shprehës me bashkëkohësit e tyre. është synuar evidentimi i disa pikave të përbashkëta në shprehjet gjuhësore dhe stilistikore, duke theksuar në mënyrë të veçantë thelbin e dashurisë së çmendur – dëshira erotike.

Fjalë kyç: dashuri e çmendur, eros, dëshirë erotike, shoqërues erotik, femra, metaforë surrealistë

Shkrimi automat, dashuria e çmendur, humori i zi dhe e rastësishmja objektive janë katër boshtet kryesore të të ashtuquajturit “Identitet Surrealist”, mbi të cilat u bazua e gjithë krijimtaria surrealistë e viteve 1930, jo vetëm në Europë por edhe më gjerë¹. Termi “dashuri e çmendur” (*amour fou*) e ka origjinën nga vepra me të njëjtin titull e *Andre Breton* e shkruar në vitet 1934-1936 dhe e botuar për herë të parë nga Botimet *Gallimard* në vitin 1937². Kjo vepër hodhi themelet e koncepteve të surrealistëve për femrën si shoqërues erotik, si individ shoqëror dhe ndikimin e saj mbi krijimtarinë letrare. Këto emocione shprehen nëpërmjet metaforave të guximshme dhe përngjasimit të dy realiteteve të largëta. Shprehja poetike surrealistë e dashurisë së çmendur

¹ Përzgjedhja e këtyre kategorive të krijimtarisë surrealistë nuk është diçka e rastësishme. Bëhet fjalë për një kategorizim tashmë të bërë nga shumë studiues të surrealizmit në letërsi dhe përbën pothuajse një hapësirë të përbashkët për kërkimin filologjik. Në disa studime të tilla, janë bërë kategorizime të veprave surrealistë në bazë të këtyre kategorizimeve: Claude Abastado, *Introduction au surrealisme*, Paris, Bordas, 1971; Robert Brechon, *Le surrealisme*, Paris, A. Colin, 1971; Gerard Durozoi – Bernard Lecherbonnier, *Le surrealisme*, Paris, Larousse, 1972 dhe Jacqueline Chenieux-Gendron, *Le surrealisme*, Paris, P.U.F., 1984.

² Në Greqi, kjo vepër është përkthyer nga St. N. Kozumanidis Botimet Ypsilon/Biblia, Athinë 1980.

presupozon lehtësimin e poetit nga paragjykimet estetike. Femra dhe erosi bashkëidentifikohen, por nuk shkrihen me njëri-tjetrin. Ajo që mbetet elementi kryesor në problematikën surrealistë të dashurisë së çmendur është *dëshira*. Ajo është çelësi kryesor që na çon drejt përjasjeve frejdiane dhe dimensioneve shoqërore. Dëshira erotike nuk nënkuptohet vetëm brenda një kuptimi veçanërisht erotik, por në një aspekt më të gjerë.

Lautreamont dhe *Freud* janë dy burime të tjera të filozofisë surrealistë për dashurinë. Tek poezitë e të parit gjendet e gjithë forca e të pandërgjegjshmes dhe tek i dyti shprehja e saj e shprehur shkencërisht disa vite më vonë. Aktualiteti dhe plotësia e fjalës shkencore të *Freud* janë për surrealistët garancia më e mirë për projektimin dhe zhvillimin e tezave të tyre mbi dashurinë. Dëshira erotike, funksionimi i ëndrrës, realizimi i një marrëdhënieje erotike në shoqërinë moderne dhe më kryesorja, regjistrimi i saj poetik janë disa nga pikat e krijimtarisë surrealistë që do të kishin mbetur të pazbuluara pa interpretimin frejdian. Edhe pse duket sikur surrealizmi u ndikua disi nga romantizmi në këtë pikë, ai nuk qëndroi në asnjë rast në idetë e romantizmit për *erosin*, ai i mori atij vetëm ndjenjën e pasionit, të absolute, të forcës së mistershme që lidh erotikisht dy njerëz. Nga "*Nadja*" tek "*Dashuri e çmendur*", nga "*Fata Morgana*" tek "*Arkana 17*", vepra e Breton shfaq idetë bazë të problematikës surrealistë mbi *erosin*: femër-mashkull dhe dashuria e përzgjedhur, në kombinim me liberalizmin (libertinage), të cilat mbulojnë gjithë spektrin e dëshirës erotike dhe prekin kufijtë e një globaliteti.

Nëpërmjet analizës krahasuese të teksteve surrealistë greke dhe franceze, nuk synohet thjesht një vërtetim i lidhjeve të surrealistëve grekë dhe francezë, por kryesisht gjurmimi i vetë ndjeshmërisë në dy letërsi të ndryshme, të idealizimit të prezencës femërore dhe të karakterit absolut që ka lidhja erotike në shprehjen e saj gjuhësore.

Duke studiuar veprën e *Andreas Embirikos*, një prej përfaqësuesëve më të njohur të surrealizmit në Greqi, "*Të shkruara ose Mitologji personale*" (1946) vërtetojmë pikë së pari lidhjet e ngushta me teorinë frejdiane, fakt i cili investohet në letërsi dhe krijon histori të vogla të një intesiteti të lartë ku heroi-rrëfyes analizon dhe përshkruan me hollësi gjendjet e tij erotike përballë një ose më shumë femrave. Një karakteristikë bazë e këtyre teksteve është lidhja e depersonalizuar që ruan rrëfyesi me pranuesin e dëshirës së tij erotike, si edhe gjithashtu elementi i të rastësishmes që rezulton nga ndërthurja e këtyre historive, në një përdorim të gjuhës katharevousa.

Kështu, tek "*Drita e dritares*", përshkrimi i qëllimshëm erotik i një vajze të re, dëshmon gjendjen e objektivizmit, nga ana e rrëfyesit, të dëshirës erotike:

E pagëzuar në këtë atmosferë, e reja qëndronte afër dritares dhe vështronte jashtë. Fustani i saj, prej pëlhure të bardhë, transparente përkëdhelte thujtë të gjithë trupin e saj. Dora e saj e djathtë ishte

*mbështetur në dritare dhe ngjante me qafën e një mjelme....buzët thuajse të gjakosura të së resë ishin lehtësisht të hapura, dhe të jepnin përshtypjen se frymëmarrja e saj, nga çasti në çast, do të ishte e dukshme....*³

Kjo pjesë dëshmon identifikimin e vajzës së re me natyrën, element të cilin rrëfyeti e nënkupton me lehtësi, falë përshkrimit paralel të shfaqjes së femrës dhe të pranverës, një stinë me gjendje të dukshme erotike. Këtu qëllimi i *Embirikos* është të shfaqë një lloj modeli përkimi ndërmjet natyrës dhe dëshirës erotike, një lidhje harmonie e individit dhe e mjedisit që do të rezultojë nga përmbushja e dëshirës.

*E reja, duke qëndruar gjithmonë drejt dritares së hapur, vazhonte të vështronte jashtë. Pranvera plotësonte pushtimin e saj, dhe drita ishte gjithnjë e më e ngrohtë....*⁴

Lidhja eros-natyrë është veçanërisht e rëndësishme për *Embirikos* në krijimin e një gjuhe shprehëse. Për të:

*“Harmonia e universit dhe e natyrës duhet të reflektojë harmoninë e brendshme të njeriut dhe kjo lidhje e ekuilibruar sigurohet nga përmbushja e dëshirës erotike.”*⁵

Ai vlerëson këtu në mënyrën më të admirueshme si eksperiencën e surrealistëve ashtu edhe teorinë e *Freud*. Panerotizmi i tij nuk është sigurisht një qëndrim brutal kundrejt realitetit shoqëror, por pa dyshim një rrugë për çlirimin individual. Ai shprehet:

*“Erosi është i ëmbël. Jeta e bukur”*⁶

Lirizmi i fortë i disa teksteve të *“Të Shkruara”*, bashkëlundron me të njëjtin stil të surrealistëve francezë ku ndeshemi me një rrëfim në vetën e parë, me ton të fortë rrëfyeti dhe aspak veprim. Fjala i drejtohet një femre e cila është objekti i erosit për rrëfyetin. Lidhja pavetore dhe mungesa e pikave të dallueshme dhe karakteristike në rrëfim nënkuptojnë përgjithësimin e kësaj fjale duke i dhënë mundësi lexuesit të identifikohet deri diku, me të:

*Je e mirë dhe mirësia jote tejkalon kufijtë e shtetit, dhe arrin deri në skajet e vetmisë tënde të djeshme, që e prishe ti. Po, në këtë fushë, nuk banojnë të tjerë. Afër teje jam unë dhe banoj brenda shpresave të tua, ashtu siç banon ti brenda qerpikëve të mi, kur fle.....*⁷

Karakteristika të ngjashme në rrëfim vërejmë edhe në pjesën e mëposhtme nga *“Dashuri e çmendur”* e Breton:

³ Embirikos Andreas, *Të shkruara ose mitologji personale*, Botimet Agra, Athinë 1991, f. 53-54.

⁴ Embirikos Andreas, si më lart, f. 55.

⁵ Embirikos Andreas, si më lart, f. 56.

⁶ Embirikos Andreas, si më lart, f. 67.

⁷ Embirikos Andreas, si më lart, f. 33-34.

...Dashuria ime për ty nuk bëri gjë tjetër veçse të rritej që nga dita e para: nën fikun mbretëror dridhet dhe qesh brenda shkëndijave nga të gjitha farkat e përditshme. Sepse je unike për mua nuk mund të mos jesh gjithmonë një tjetër, një tjetër ti vetë. Mes shumëllojshmërisë së këtyre luleve të paprekshme atje poshtë, ti që ndryshon, ty të dua me këmishë të kuqe, të zhveshur, me këmishë gri...”⁸

Të të njëjtit intensitet janë edhe imazhet që përdor Nikos Engonopoulos, një përfaqësues tjetër i surrealizmit grek, tek “*Eleonora*”:
(pamje e përparme)

Flokët e saj janë si kartoni
Dhe si peshku
Dy sytë e saj janë
Si një pëllumb
Goja e saj
Është si lufta civile
(në Spanjë)
Qafa e saj është një
Kal i kuq
Duart e saj
Janë
Si zëri
I pyllit të dendur
Dy gjokset e saj janë
Si piktura ime
Barku i saj është
Historia
E Romeos dhe Zhuljetës (...)⁹

Arbitrariteti i kontrolluar është procesi që i lejon shprehjes surrealistike krijimin e imazhit poetik dhe perceptimin e saj nga lexuesi.

Në të vërtetë surrelizmi francez nuk e zgjidhi asnjëherë problemin ndërmjet dashurisë së çmendur dhe dëshirës për femrën në përgjithësi. Madje do të mund të thoshim se ekziston një konfuzion rreth kësaj teme, në nivelin e qëllimeve. Por, duke studiuar këto tekste, duhet të pranojmë përafërsitë gramatologjike me romantikët, por edhe devijimin e tyre në nivelin e gjuhës shprehëse. Koncepti i surrealistëve për erosin ecën paralelisht me dashurinë e tyre për artin dhe të dyja këto estetika plotësojnë njëra-tjetrën. Një vepër arti dhe një femër janë e njëjta gjë për ata dhe kthehen në një mjet komunikimi ndërmjet njeriut dhe botës. Vlen për t’u theksuar ky përkim i *femrës-vepër*

⁸ Breton Andre, *Dashuri e çmendur*, Paris 1976, f. 110-111.

⁹ Engonopoulos Nikos, *Mos i flisni shoferit*, Botimet Ikaros, Athinë 1966, f. 45-46

Rreth të shprehurit gjuhësor të dashurisë së çmendur te shkrimtarët surrealistë...

arti, ashtu siç do të shprehet edhe Breton tek “*Dashuri e çmendur*” në lidhje me përmasat e kësaj marrëdhënieje:

“...*Rrëfej pa shqetësimin më të vogël apatinë time të thellë përpara veprave të artit që nuk më japin një turbullim fizik që karakterizohet nga një vrull ere...*”¹⁰

Formulimi letrar i këtij emocioni bazohet sigurisht përsëri në përdorimin e guximshëm të metaforave dhe në përputhjen e dy realiteteve të largëta, elementë të cilët japin imazhin e surrealistit.

Duke krahasuar *Odiseas Elitis* dhe *Paul Eluar*, do të konstatojmë tek të dy shprehjen më lirike të fjalës surrealistike. Tek “*Epigrama*” fjala e ngjeshur dhe thjeshtësia shprehëse janë elementë që na lejojnë të konsiderojmë këtë poezi si më të arrirën në besimin surrealist për erosin

...*Para syve të mi ishte dritë.*

Përpara Erosit, Eros.

Dhe kur të mori puthja

*Femër.*¹¹

Këtu duket qartë përputhja e plotë e Erosit me Femrën.

Respektivisht, tek *Eluard*, imazhi i femrës unifikohet me vizionit të Poetit, i dhënë me elementë të natyrës:

“*Lidhje*”

TË FLESH

Me diellin në njërin sy dhe me hënë

Në tjetrin

Me një dashuri në gojë dhe me një zog të bukur

Mes flokëve

E zbukuruar si fushat, si pyjet,

Si deti

E zbukuruar dhe shumë e bukur si udhëtimi

Nëpër botë.

Të ikësh dhe të humbësh

Mes degëzave të duhanit dhe

Fryteve të erës

Këmbë të gurta dhe çorape rëre

Fort kapur nga muskujt e lumit

*Dhe një kuptim, i fundit, në pamjen tënde të re përsipër*¹²

¹⁰ Breton Andre, *Dashuri e çmendur*, si më lart, f. 12

¹¹ Elitis Odiseas, *Orientimet*, Botimet Ikaros, Athinë 1982, f. 21

¹² Elitis Odiseas, *Shkrimi i dytë*, Botimet Ikaros, Athinë 1976, f. 72.

Pastërtia e vizionit poetik ushqehet nga identifikimi me femrën – këtu natyra shprehet me të njëjtën mënyrë tek të dy poetët. Edhe këtu mund të theksojmë metaforat e guximshme (*Këmbë të gurta dhe çorape rëre/ Fort kapur nga muskujt e lumit*) si edhe ilustrimin e fortë, karakteristikë e shprehjes surrealistike.

Ilustrimi i fortë që karakterizon poezitë e dashurisë së çmendur është një fenomen i krahasueshëm me atë të shkrimit automat, në shkallën që i lejon subjektit të shprehet me guxim të madh, duke i dhënë kështu rrugëdalje imagjinatave dhe dëshirave të tij. Në poezitë e tij të para tashmë ndeshen elementët e shkollës së re: kombinimet e reja të fjalëve, imazhet që shfaqen të drejtpërdrejta, të çliuara dhe të vetme që përzihen në një unitet të ri surrealist.

Si përfundime në lidhje me të shprehurin gjuhësor në tekstet surrealistike greke dhe franceze do të thoshim se në qendër të tyre është metafora e fuqishme poetike që krijon edhe imazhin poetik surrealist, mjetin më të fortë shprehës të kësaj letërsi. Kjo metaforë surrealistike zhvillohet sigurisht në atmosferën e shkrimit automat, që do të thotë se është e pakontrolluar logjikisht nga ana e poetit. Zakonisht shkrimet për dashurinë e çmendur janë në vetën e parë njëjës, por të depersonalizuara, që do të thotë se nuk përfaqësojnë vetë poetin, por konceptimin e tij për dashurinë. Edhe pse me një gjuhë moderne larg klisheve të njohura të traditës në letërsi, këto tekste përcjellin një lirizëm të fortë dhe një ndjeshmëri unike. Muzikaliteti shoqëron leximin e tyre dhe identifikimi i lexuesit me objektet surrealistike realizohet përsosmërisht.

BIBLIOGRAFI

- Brechon Robert, *Le surrealisme*, Paris, A. Colin, 1971.
 Breton André, *Dashuri e çmendur*, Collection Metamorphose, Botimet Gallimard, Paris 1976.
 Chenieux-Gendron Jacqueline, *Le surrealisme*, Paris, P.U.F., 1984.
 Claude Abastado, *Introduction au surrealisme*, Paris, Bordas, 1971.
 Durozoi Gerard – Lecherbonnier Bernard, *Le surrealisme*, Paris, Larousse, 1972.
 Elitis Odiseas, *Orientimet*, Botimet Ikaros, Athinë 1982.
 Elitis Odiseas, *Shkrimi i dytë*, Botimet Ikaros, Athinë 1976.
 Embirikos Andreas, *Të shkruara ose mitologji personale*, Botimet Agra, Athinë 1991.
 Engonopoulos Nikos, *Mos i flisni shoferit*, Botimet Ikaros, Athinë 1966.